

KRZYSZTOF JASZCZYŃSKI

**PROPOZYCJA SYSTEMATYKI DENARÓW TYPU
„BISKUP Z KRZYŻEM / WALKA Z LWEM”**

Pierwszy raz monetę tę opisał w 1842 r. Bernard Koehne. Pochodziła ona ze zbioru księcia Wilhelma Radziwiłła i została znaleziona w pobliżu Głogowa w roku 1839. Autor przypisał ją Ziemowitowi I, który w połowie XIII w. władał na Mazowszu¹. W 1847 Kazimierz Stronczyński opisał drugi jej egzemplarz pochodzący z wykopaliska w Pełczyskach. Przypuszczał, że monety te były bite w Gnieźnie w czasach Władysława II pod bezpośrednimi rządami Mieszka III². Czterdzieści lat później umieścił ją w grupie „monety Władysławowskie niepewnej epoki” pod numerem 46 i zaliczył do monet wielkopolskich³. Przez następne 100 lat przypisywana była Władysławowi Laskonogiemu lub Władysławowi Odonicowi, a jej wizerunek powielano na podstawie tablic Stronczyńskiego. W roku 1987 w Głogowie wykopano skarb zawierający ponad 20 tysięcy monet z końca XII wieku, których prawie jedną czwartą stanowiły opisywane denary. Analizując znalezisko głogowskie, Stanisław Suchodolski uznał ów denar za monetę bitą na Śląsku po roku 1166 przez synów Władysława II: Bolesława Wysokiego i Mieszka Płatonogiego⁴.

Większa część skarbu znajduje się obecnie w Muzeum w Głogowie, kilkaset (lub może nawet kilka tysięcy) monet trafiło jednak na rynek numizmatyczny, w tym i opisywane denary. Od 1987 denary „biskup z krzyżem / walka z lwem” pojawiają się prawie na każdej aukcji, można je również kupić bez większego trudu w salonach numizmatycznych i na giełdach.

¹ B. Koehne, *Unedierte polnische und schlesische Münzen des Mittelalters*, Ztschr. f. Münz-, Siegel-, und Wappenk., 2, 1842, s. 331–343.

² K. Stronczyński, *Pieniądze Piastów od czasów najdawniejszych do roku 1300*, Warszawa 1847, s. 270.

³ K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, cz. II, Piotrków 1884, s. 87.

⁴ S. Suchodolski, *Zmiany chronologii i atrybucji monet polskich z XII/XIII w. w świetle skarbu z Głogowa*, WN XXXVI, 1992, z. 3–4, s. 116, 118 (typ 2).

Opis typu

Awers: stojąca postać biskupa, w lewej ręce księga, w prawej długi krzyż, z prawej strony litery VS (lub SA); obwódka perełkowa.

Rewers: walka rycerza z lwem wspiętym na tylnych łapach; obwódka perełkowa.

Powyższy opis wymaga komentarza. Stronczyński widział na znanych sobie egzemplarzach denara siedzącą postać biskupa. Analiza znanych mi monet nie potwierdza jego obserwacji. Ukośne ułożenie fałd sukni biskupa może niekiedy dawać wrażenie postaci siedzącej, lecz zdecydowana większość monet przedstawia jednak postać stojącą.

Sporna pozostaje kwestia, czy jedna z dwóch liter to V czy A. Stronczyński uważał, że jest to A, stanowiące wraz z S skrót *Sanctus Adalbertus*. Tak był przekonany o słuszności swojego sądu, że na tablicach dołączonych do „Dawnych monet polskich...” kazał dorysować poprzeczkę do V, mimo że wewnątrz książki, jak i w „Pieniądzach Piastów” ta sama moneta pokazana jest bez poprzeczki. Właśnie rysunek denara z poprzeczką wewnątrz V był reprodukowany następnie we wszystkich książkach i w takiej też postaci trafił do katalogu Kopickiego⁵. Żadna z monet, które przez ostatnie 12 lat pojawiały się na rynku, nie ma poprzeczki wewnątrz V. Nie pojawiły się również monety z literą N zamiast V. Brak poprzeczki nie przesądza oczywiście, że nie jest to A, lecz V. Jeśli litery zostały umieszczone dośrodkowo, to otrzymamy odpowiednio SV lub VS. Nie można wykluczyć, że w czasach, kiedy denar ten był w obiegu skrót VS (lub SV) był czytelny. Jeśli przyjmiemy, że w napisie nie ma A, lecz V, nie będzie to znaczyć automatycznie, że postać nie symbolizuje św. Wojciecha. Sposób przedstawienia biskupa z księgą jest bardzo charakterystyczny dla wizerunków tego świętego w owym okresie. Co prawda, jest on przeważnie przedstawiany z pastorałem, a nie z krzyżem. Na fakt, że na monecie wybitej na Śląsku występuje św. Wojciech, a nie Jan, patron biskupstwa śląskiego, zwrócił uwagę Suchodolski⁶, dając jednak przekonujące wyjaśnienie ogólnopaństwowymi aspiracjami książąt śląskich. Biorąc pod uwagę lansowane przeze mnie jako prawdopodobne miejsce emisji denara Głogów, warto przypomnieć, że św. Wojciech był również patronem biskupstwa lubuskiego, a ziemia lubuska wchodziła wówczas w skład dzielnicę śląskiej.

Rysunek rewersu denara jest prawie wierną kopią rewersu denarów Władysława II (Str. 40, 41). Jedyne różnice to brak krzewu za plecami rycerza i zastąpienie go na niektórych egzemplarzach przez krzyż lub gwiazdę. Odwołanie się przez synów do wizerunku z monet ojca w przekonujący sposób objaśnił Suchodolski. Warto wspomnieć, że w skarbie głogowskim poza opisywanym denarem i denarem Władysława II (Str. 40), motyw walki z lwem pojawił się jeszcze na innym denarze (Str. 44). Jednak rysunek na tej ostatniej monecie różni się zdecydowanie od rysunku na dwóch pozostałych. Najważniejsza różnica to kształt tarczy, którą trzyma rycerz (nie okrągła, lecz podłużna) (ryc. 1).

⁵ E. Kopicki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, tom I, cz. 1, Warszawa 1974, s. 100, typ VI.

⁶ Suchodolski, *o.c.*, s. 109.

Ryc. 1. Rewersy monet ze sceną walki rycerza z lwem
(a, b — Str. 40, c — Str. 44) (skala 2:1).

Analiza odmian

Dla określenia odmian denara przeprowadzono analizę 79 monet dostępnych autorowi. Ich stan zachowania jest bardzo dobry, co pozwala na dokładne badanie. Tylko nieliczne egzemplarze, częściowo zatarte lub niestarannie wybite, wymagały posłużenia się poza analizą wizualną również innymi metodami, jak np. komputerową analizą obrazów uzyskanych metodą skanowania monet.

Odmiany stempli awersu

Przy ustalaniu odmian stempla awersu wzięto pod uwagę następujące elementy graficzne:

1. formę zakończenia ramion krzyża,
2. znaki mennicze,
3. nakrycie głowy biskupa.

Zakończenie ramion krzyża

Stwierdzono, że występują jedynie dwie formy zakończenia ramion krzyża:

- A. kulka (wykonana puncą perełkową) — 34 egz.,
- B. prostopadła poprzeczka — 45 egz.

Podział ten nie ma znaczenia jedynie formalnego. Zaobserwowano istotne różnice w wizerunku awersu powiązane z powyższym podziałem. Postać biskupa na monetach grupy A jest smuklejsza, a rysunek wykonany staranniej niż na monetach grupy B, na których głowa biskupa jest nieproporcjonalnie duża, a tułów szeroki, sugerujący postać siedzącą. Inny jest również sposób zakończenia sukni biskupa: na monetach grupy A — w formie V, dla grupy B — przeważnie prosty. Wydaje się, że podział monet ze względu na formę zakończenia krzyża jest najdalej idący. Można na jego podstawie przypuszczać, że monety były przygotowywane i bite jeśli nie w dwóch różnych mennicach, to przynajmniej przez dwa różne warsztaty mennicze. Należy jednak przyjąć, że dla obu warsztatów wzorem do wykonania stempli był ten sam wizerunek (rzeźba, obraz lub inicjał) biskupa z krzyżem o rozszerzających się na końcach ramionach. Zastosowano jedynie inne środki do zobrazowania wzorca w formie zminiaturyzowanej na stemplu o średnicy 14 mm.

Znaki mennicze

Zaobserwowano następujące znaki mennicze:

1. krzyż — utworzony przez połączenie szerszym końcem czterech klinów,
2. gwiazdka — uzyskana bądź przez wyrycie kresek pomiędzy ramionami klinowego krzyża, bądź utworzona przez szereg pojedynczych kresek,
3. kropka — wybijana puncą perełkową,
4. leżące i odwrócone „s”,
5. pięć małych kropek wybitych pionowo jedna nad drugą.

Znaki te były umieszczane jedynie w pobliżu nasady krzyża. Na 17 monetach grupy A nie występują żadne znaki. W tabeli I podano zaobserwowany układ znaków menniczych oraz proponowany system oznaczania odmian. Na uwagę zasługuje fakt, że wśród badanych monet grupy A nie wystąpiły odmiany z kropką z prawej strony krzyża. Brakującą w tabeli odmianę B4 reprezentuje natomiast moneta przedstawiona przez Stronczyńskiego jako typ 46a. Nie można więc wykluczyć, że i pozostałe, brakujące odmiany mogą zostać znalezione na okazach przechowywanych w Głogowie.

Trudno na podstawie jedynie 79 egzemplarzy monety wyrokować, jaki był cel umieszczania znaków menniczych. Dopiero analiza całego znaleziska powinna pozwolić na ostateczne rozstrzygnięcie. Wydaje mi się jednak, że służyły one do oznaczania zestawu stempli przygotowywanych do wybicia kolejnych serii monet ze ściśle określonej ilości srebra. Pozwalałoby to na kontrolę pracy mincerzy. Nie wydaje się natomiast możliwe, aby znaki te były przypisane do konkretnego rytownika. Monety o takich samych znakach mają często tak różny w stylu rysunek, że stemple użyte do ich wybicia nie mogły wyjść spod tej samej ręki.

Nakrycie głowy biskupa

O ile kombinacje powyżej przedstawionych różnic w rysunku awersu mogą z czystym sumieniem zaproponować jako odmiany stempla, o tyle różne formy nakrycia głowy biskupa skłonny byłbym określać raczej jako warianty stempla w obrębie zaproponowanych odmian niż jako oddzielne odmiany.

W analizowanym materiale stwierdzono następujące warianty nakrycia głowy biskupa:

1. brak nakrycia — włosy ryte jako pojedyncza kreska,
2. brak nakrycia — włosy wybijane puncą perełkową (wariantowi temu towarzyszy odwrócona litera S w napisie),
3. infuła — trójkąt z dwoma wstążkami,
4. infuła — trójkąt bez wstążek,
5. infuła — trójkąt z przedłużoną podstawą („kapelusz kardynalski”),
6. infuła — trójkąt z przedłużonymi poza podstawę bokami.

Przykłady monet z różnymi wariantami nakrycia głowy biskupa pokazano na rycinach 2 i 3, zawierających wizerunki awersów uzyskane metodą skanowania monet.

W tabelach II i III zestawiono kombinacje odmian i wariantów nakrycia głowy dla grup A i B. Z porównania obu tabel widać, że wszystkie monety zaliczone do grupy B (krzyż z poprzeczkami) prezentują tylko jeden wariant nakrycia głowy biskupa — infułę ze wstążkami. Fakt ten dodatkowo potwierdza zasadniczą różnicę pomiędzy monetami grupy A i B. Nie znajdują wytłumaczenia dla tak wielu wariantów w grupie A. Chęć uproszczenia rysunku, a przez to skrócenia czasu przygotowania stempla, nie jest chyba dobrym tłumaczeniem, zwłaszcza jeśli nie obserwuje się takiej tendencji dla grupy B.

A0a2

A0a3

A0b1

A4b2

A1a2

A3a3

A4a2

A6a1

A7a2

Ryc. 2. Awersy monet grupy A (skala 2:1).

B1a1

B2a1

B3a1

B5a1

B6a1

Ryc. 3. Awersy monet grupy B (skala 2:1).

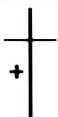
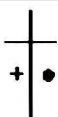
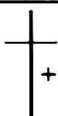
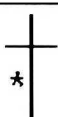
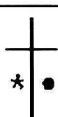
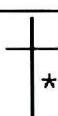
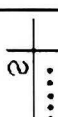
	Oznaczenie	Typ krzyża	
		A	B
		Ilość monet (Ilość stempli awersu)	
	0	17 (9)	-
	1	1 (1)	7 (3)
	2	-	28 (13)
	3	2 (2)	1 (1)
	4	7 (5)	-
	5	-	3 (2)
	6	3 (1)	6 (2)
	7	4 (2)	-
	Suma	34 (20)	45 (22)

Tabela I. Zestawienie znaków mincerskich awersu.

Jeszcze jeden element rysunku awersu może być pomocny przy określaniu ilości stempli użytych do bicia monet. Jest nim liczba i ułożenie fałd na sukni biskupa. Element ten nie jest jednak wyznacznikiem odmiany, gdyż nie wnosi żadnej nowej jakości do rysunku monety.

							
Odmiana	a1	a2	a3	a4	b1	b2	
Ilość monet (ilość stempli rewersu)							
A0 	-	7 (6)	6 (1)	2 (1)	2 (1)		
A1 	-	1 (1)	-	-	-	-	
A3 	-	-	-	2 (2)	-	-	
A4 	-	5 (4)	-	-	-	2 (1)	
A6 	3 (1)	-	-	-	-	-	
A7 	-	4 (2)	-	-	-	-	
	3 (1)	17 (13)	6 (1)	4 (3)	2 (1)	2 (1)	

Tabela II. Zestawienie wariantów nakrycia głowy biskupa dla odmian z krzyżem z kulkami.

Odmiany stempli rewersu

Jako podstawę do wydzielenia odmian rewersu przyjęto następujące elementy rysunku:

1. znaki mennicze,
2. nakrycie głowy rycerza.

Znaki mennicze rewersów

Na rewersach denarów znaki mennicze (jeśli występują) umieszczone są pod ramieniem rycerza lub pomiędzy jego stopami. Stwierdzono występowanie następujących znaków:

1. krzyż utworzony z klinów lub czterech kropek połączonych kreską,
2. krzyż utworzony z pięciu niepołączonych kropek,

						
Odmiana	a1	a2	a3	a4	b1	b2
Ilość monet (ilość stempli rewersu)						
B1 	7 (3)	-	-	-	-	-
B2 	28 (13)	-	-	-	-	-
B3 	1 (1)	-	-	-	-	-
B5 	3 (2)	-	-	-	-	-
B6 	6 (3)	-	-	-	-	-
	45 (22)	-	-	-	-	-

Tabela III. Zestawienie wariantów nakrycia głowy biskupa dla odmian z krzyżem z poprzeczkami.

3. gwiazda,

4. kropka.

Trzy pierwsze elementy umieszczane są zawsze pod ramieniem rycerza. Pomiędzy stopami rycerza bywa jedynie kropka.

W tabelach IV i V zestawiono znaki mennicze rewersów z rozbiem na poszczególne odmiany awersów dla obu grup oddzielnie. Widać wyraźnie korelację pomiędzy znakami (lub ich brakiem) dla awersu i rewersu. Odmianom awersu ze znakiem krzyża odpowiadają rewersy z krzyżami, a awersom z gwiazdą — rewersy z gwiazdą. Stwierdzono jedynie dwa odstępstwa dla odmian A3 i A7. W przypadku jednej monety odmiany A3, która na rewersie ma krzyż zamiast gwiazdy, wytłumaczenie jest bardzo proste. Na awersie tej monety gwiazda została utworzona przez dodanie kresek do klinowego krzyża. Prawdopodobnie przeprowadzono stempel awersu, pozostawiając przynależny do niego pierwotnie stempel rewersu z krzyżem. Jeśli chodzi o odmianę A7, to jej znaki nie należą do szeregu, jaki tworzą pozostałe odmiany, i nie wiadomo, czy rozpoczynała ona jakiś nowy szereg. Warto podkreślić, że jedna z monet odmiany A7 została wybita tym samym stemplem rewersu, co jedna z monet odmiany A0.

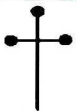
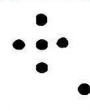

	b.z.	+	+	*		n.n.
Odmiana	R0	R1	R2a	R3	R2b	
Ilość monet (ilość stempli rewersu)						
A0 	17 (6)	-	-	-	-	-
A1 	-	1 (1)	-	-	-	-
A2 	-	-	-	-	-	-
A3 	-	1 (1)	-	-	-	1 (1)
A4 	-	1 (1)	-	6 (3)	-	-
A5 	-	-	-	-	-	-
A6 	-	-	-	3 (1)	-	-
A7 	4 (2)*	-	-	-	-	-
Suma	21 (7)	3 (3)	-	9 (4)	-	1 (1)

Tabela IV. Zestawienie znaków mincerskich rewersów dla odmian awersu z krzyżem z kulkami (* — jeden stempel identyczny ze stemplem A0a).

Analiza stempli rewersów dodatkowo potwierdziła różnicę pomiędzy odmianami A i B. Nie znaleziono ani jednego stempla wspólnego dla obu grup. Rewersy z gwiazdą wspólne dla obu grup mają zdecydowanie różny rysunek.

Nakrycie głowy rycerza

Można wydzielić 6 zasadniczych wyobrażeń głowy rycerza:

1. głowa w formie prostokąta,
2. głowa z włosami rysowanymi kreską,
3. głowa z włosami robionymi puncą perełkową,

		b.z.					n.n.
Odmiana		R0	R1	R2a	R3	R2b	
Ilość monet (ilość stempli rewersu)							
B0		-	-	-	-	-	-
B1		-	-	-	-	7 (2)	-
B2		-	-	1 (1)	-	27 (13)	-
B3		-	-	-	-	1 (1)	-
B4		-	-	-	-	-	-
B5		-	-	-	3 (1)	-	-
B6		-	-	-	6 (2)	-	-
B7		-	-	-	-	-	-
Suma				1 (1)	9 (3)	35 (14)	

Tabela V. Zestawienie znaków mincerskich rewersu dla odmian awersu z krzyżem z poprzeczkami.

4. głowa w hełmie w kształcie kapelusza,
5. głowa w hełmie w kształcie mitry,
6. głowa w hełmie prostym.

W tabelach VI i VII zestawiono różne wyobrażenia głowy rycerza dla dwóch najliczniejszych odmian A0 i B2 (dla rewersu R2b). W tabelach tych podano również wzajemne korelacje pomiędzy stemplami. Jak się można było spodziewać, stwierdzono wybijanie monet jednej odmiany różnymi parami stempli. Z jednym stemplem awersu używano niekiedy kilku stempli rewersu (np. tabela VII stemple III, V, VI), a z jednym stemplem rewersu — kilku stempli awersu (np. tabela VII rewers a1). Na rycinie 4. pokazano trzy monety o różnym awersie wybite identycznym stemplem rewersu.

Ryc. 4. Powiązanie stempli dla trzech monet grupy A (skala 2:1).

Odmiana A0	Nakrycie głowy rycerza			
				n.n.
Nakrycie głowy biskupa	b0	b1	b2	
	Ilość monet [ilość stempli awersu] ilość stempli rewersu			
	6 [5] (3)			1 [1]
		5 [1[b]] (1[a])	1 [1[b]] (1)	
		2 [1] (1)		
		2 [1] (1[a])		
Razem	6 [5] (3)	9 [3] (2)	1 [1] (1)	1 [1]

Tabela VI. Zestawienie stempli awersu i rewersu dla odmiany A0
a, b — oznacza ten sam stempel.

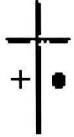

Odmiana B2 	Znak rewersu 				
	Nakrycie głowy rycerza				
					
Stempel	a1	a2	a3	b2	b3
	Ilość monet (ilość stempli)				
I	5 (1[a])				
II	1 (1[a])				
III		1 (1)			1 (1[b])
IV			3 (2)		
V			1 (1)	2 (1[d])	
VI				5 (1[d])	1 (1)
VII					1 (1[b])
VIII	1 (1[a])				
IX					1 (1)
X			1 (1)		
XI					1 (1[c])
XII					1 (1[c])
XIII		1 (1)			
Razem	7 (1)	2 (2)	5 (4)	7 (1)	6 (4)

Tabela VII. Zestawienie stempli dla odmiany awersu B2 i rewersu R2b
a, b, c, d — oznacza ten sam stempel.

Propozycja oznaczeń odmian i wariantów

Analiza wizerunków badanych 79 denarów wykazała, że zostały one wybite za pomocą 42 różnych stempli awersu i 33 różnych stempli rewersu. Cechą rysunku awersu różnicującą badany zbiór jedynie na dwie części okazał się element zakończenia krzyża trzymanego przez biskupa. Stwierdzono, że 34 monety wybite 20 różnymi stemplami mają krzyż zakończony kulkami, a 45 monet bitych 22 stemplami — poprzeczkami. Proponuje się oznaczenie tych dwóch głównych odmian odpowiednio A i B. Drugą cechą rysunku różnicującą stemple awersu są znaki mennicze lub ich brak. Stwierdzono wystąpienie ośmiu kombinacji znaków awersu (tabela I) dających podstawę do określenia odmian awersu denara jako A0 do A7 i B0 do B7. Dla odmiany A wystąpiło sześć kombinacji znaków, a dla odmiany B — pięć.

Cechą umożliwiającą określenie wariantów stempli awersu w obrębie powyższych odmian jest nakrycie głowy biskupa lub jego brak. Dla infuły na głowie biskupa przyjęto oznaczenie „a” z dodatkowym podziałem na kształt infuły i tak:

- infuła ze wstążkami — a1
- infuła bez wstążek:
 - w kształcie trójkąta — a2
 - w kształcie kapelusza — a3
 - z przedłużonymi bokami — a4.

Dla rysunku biskupa bez nakrycia głowy przyjęto oznaczenie „b” z dodatkowym podziałem na sposób rysowania włosów:

- włosy rysowane kreską — b1
- włosy wybijane puncą perełkową — b2.

Różnice w pozostałych elementach rysunku nie dają podstaw, aby uznać je za dodatkowe odmiany lub warianty. I tak zaobserwowany awers z odwróconą literą S występuje zawsze z wariantem głowy b2, nie tworzy więc oddzielnego wariantu.

Jako główną cechę rysunku rewersu określającą jego odmiany wybrano znaki mieniczne lub ich brak. Stwierdzono 4 kombinacje znaków na rewersie:

- brak znaków — R0
- krzyż — R1
- krzyż i kropka — R2 z wariantami
 - krzyż pełny i kropka — R2a
 - krzyż z pięciu niepołączonych kropek i kropka — R2b
- gwiazda — R3.

Jako cechę określającą warianty odmian rewersu wybrano kształt głowy rycerza i jej nakrycie. I tak dla rycerza z nakryciem głowy przyjęto oznaczenie — „a”, bez nakrycia głowy — „b”, uzyskując następujące warianty:

hełm w kształcie kapelusza — a1	głowa w kształcie prostokąta — b0
hełm w kształcie mitry — a2	włosy rysowane kreską — b1
hełm prosty — a3	włosy wybijane puncą perełkową — b2.

Powyzsza propozycja systemu oznaczeń ma formułę otwartą, umożliwiającą dodawanie odmian i wariantów — jeśli się takie pojawią — bez konieczności przebudowywania całego systemu.

Ryc 5. Przykłady rewersów (skala 2:1).

ANEKS

„Jednostronne” denary ze skarbu głogowskiego

Na aukcjach i giełdach numizmatycznych pojawiają się denary ze skarbu głogowskiego określane jako jednostronne. Charakteryzują się one czytelnym wizerunkiem awersu lub rewersu denara dwustronnego oraz drugą stroną przypominającą odwrotną stronę klasycznych brakteatów. W większości są to denary typu „dwie postacie z proporcem/BOLI” (Str. 174ab)⁷, choć zdarzają się również denary analizowanego powyżej typu (Str. 46)⁸. Wśród ponad 200 denarów ze skarbu głogowskiego poddanych obserwacji znalazłem blisko 30 okazów „jednostronnych”. Postawiony cudzysłów nie jest przypadkowy. Przy dokładnej obserwacji (zwłaszcza komputerowej obróbce obrazów monet, uzyskanych metodą skanowania) na odwrotnej stronie monet znaleźć można ślady rysunku.

Czytelna strona opisywanych denarów zawiera wszystkie elementy charakterystyczne dla wizerunku na odpowiednim denarze dwustronnym. Widoczne są ponadto wszelkie uszkodzenia powierzchni tłoka (np. rysy). Druga strona, poza wgłębieniami odpowiadającymi rysunkowi strony czytelnej i wypukłościami rysunku, jest zawsze gładka i nie zawiera śladów uszkodzeń tłoka. Charakterystyczną cechą tej strony jest również to, że kreski czy kropki rysunku są „obłe”, pozbawione charakterystycznych ostrych kantów, jakie pozostawia tłok. Waga takich denarów waha się w granicach 0.20–0.25 g. Dla porównania odpowiadające im denary dwustronne ważą powyżej 0.3 g.

Wśród dwustronnych denarów znaleziono kilka okazów, których obie strony odpowiadają przedstawionemu powyżej opisowi. To znaczy, rysunek na obu stronach jest „obły”, a powierzchnie pomiędzy wytłoczeniami są gładkie, pozbawione śladów uszkodzeń powierzchni tłoka. Waga tych denarów jest taka sama jak wersji jednostronnych. Fakt istnienia okazów dwustronnych pozwala na jednoznaczne wyjaśnienie istnienia owych dziwnych denarów, jak i ich jednostronnych odpowiedników. Po prostu powstały one w wyniku przebijania jednocześnie kilku krążków (lub blach) srebrnych.

Przy przebijaniu trzech krążków (ryc. 6) otrzymywano:

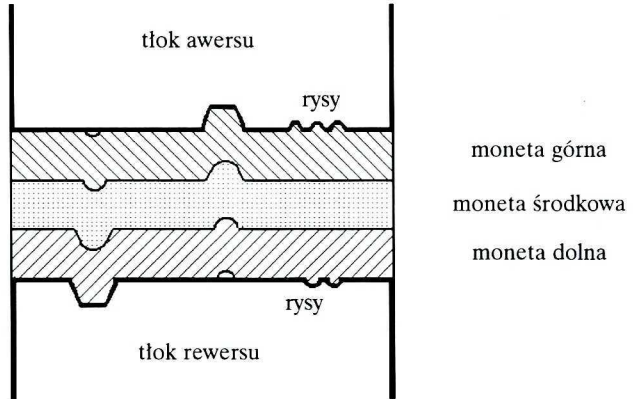
1. monetę górną o normalnym rysunku awersu i „obłym” rysunku rewersu,
2. monetę środkową o „obłych” rysunkach obu stron,
3. monetę dolną o normalnym rysunku rewersu i „obłym” rysunku awersu.

Przykłady takich monet pokazano na fotografiach na ryc. 7.

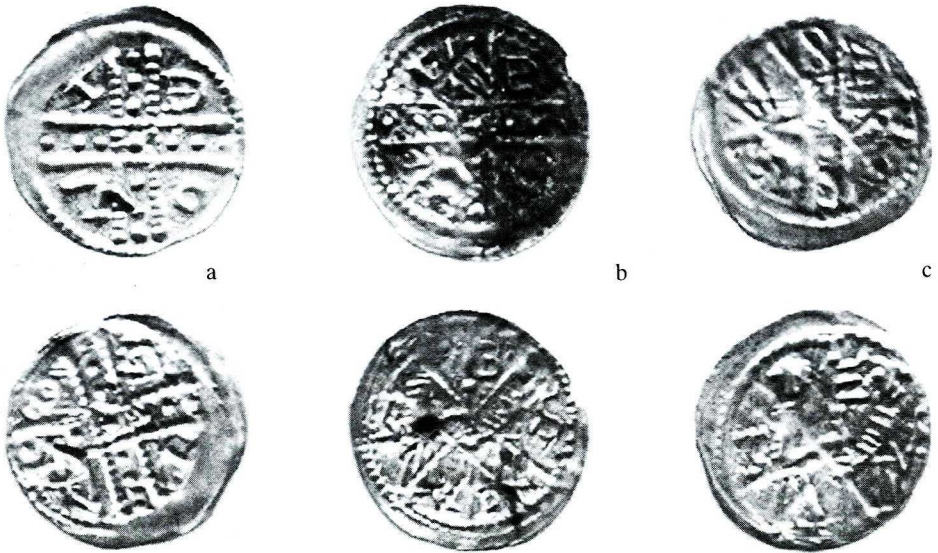
Tak duża liczba denarów „jednostronnych” i „obłych” dwustronnych wskazuje, że nie powstały one w wyniku przypadkowego przebicia kilku krążków (czy blach), lecz że było to działanie celowe. Należy więc odpowiedzieć na pytanie: dlaczego zastosowano przebijanie wielu (2–3) krążków (lub blach) naraz? Uważam, że zdecydowały o tym zarówno względy techniczne, jak i ekonomiczne. Przebijanie pojedynczego krążka o grubości ok. 0.15 mm powodowało zawsze powstanie monety nieczytelnej, często rozerwanej na zakończeniach napisu czy rysunku. Poza tym energia młotka, która w przypadku

⁷ Katalogi aukcyjne Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, Nr 9 poz. 135 i Nr 10 poz. 59, 61, Warszawa 1995; Nr 11 poz. 49, 50 i Nr 12 poz. 48, Warszawa 1996; Nr 13 poz. 62, Warszawa 1997; Nr 16 poz. 151, Warszawa 1998; Nr 17 poz. 103 i Nr 18 poz. 47, 51, Warszawa 1999.

⁸ Katalog aukcyjny Warszawskiego Centrum Numizmatycznego, Nr 10 poz. 64, Warszawa 1995.

Ryc. 6. Mechanizm powstawania rysunku przy przebiciu trzech krążków na raz.

Ryc. 7. Przykłady monet powstałych poprzez przebicie kilku krążków na raz
a – moneta górna, b – moneta środkowa, c – moneta dolna. Skala 2:1.

grubszych krążków praktycznie całkowicie pochłaniana jest przez materiał monety, w tym przypadku przenosi się częściowo na powierzchnie tłoków, powodując ich deformację a przez to szybsze zużycie. Dodatkową trudnością było niewątpliwie operowanie tak cienkimi krążkami. Dlatego też zastosowano prawdopodobnie wycinanie krążków równocześnie z kilku złożonych warstw blachy srebrnej, które były następnie przebijane razem lub przebijano jednocześnie kilka warstw blachy, z których wycinano następnie

gotowe monety. Taka technika bicia dawała również poważne oszczędności. Wymagała po pierwsze mniejszego nakładu pracy dla wybita określonej liczby monet, po drugie można było wybijać większą liczbę monet za pomocą jednej pary tłoków. Ciekawe, czy metoda ta została wprowadzona przez nadzorujących pracę mennicy (zarządców, dzierżawców), czy też była zastosowana przez bezpośrednich wykonawców w celu ułatwienia sobie pracy. Wiadomo natomiast, że metoda ta była powszechnie stosowana przy wybijaniu brakteatów⁹.

Wśród badanych monet znalazłem kilka denarów o znacznie większej grubości (ok. 0.3 mm) i wadze powyżej 0.30 g, wybitych również opisaną powyżej metodą. W tym przypadku zbyt duża grubość blachy powodowała, że ślady rysunku drugiej strony są słabo widoczne, niemniej można je zlokalizować. Liczba takich monet jest jednak znikoma w stosunku do monet o takim samym stemplu, wybitych metodą tradycyjną. Można przyjąć, że powstały przypadkowo przez przebicie dwóch krążków¹⁰.

KRZYSZTOF JASZCZYŃSKI

A TENTATIVE SYSTEMATIZATION OF DENARII
— TYPES „BISHOP AND CROSS/FIGHTING A LION”

(Summary)

Almost a quarter of the large hoard of 12th century coins discovered in 1987 in Głogów (Silesia) is made up of denarii referred to in the literature as „bishop and cross/fighting a lion” (Stronczyński 46). In S. Suchodolski’s opinion they were struck in Silesia after 1166 by Władysław II’s sons: Bolesław the Tall (1163–1201) and Mieszko the Staggerer (1163–1211). After an analysis of 79 specimens of the denarius, available to the author, a tentative classification of the types of the reverse and the obverse has been done. The following have been assumed as the basis for an analysis of variants of the obverse: differences in the image of the cross held by the bishop, the covering of his head, issue marks being present or absent, the following having been assumed for the reverse: issue marks, form of the covering of the knight’s head. The manner of the endings of the arms of the cross held by the bishop turned out to be the element that differentiated the obverse of two groups of coins in the hoard: pellet ending (variant A — 34 coins struck with 20 dies), bar ending (variant B — 45 coins struck with 22 dies). At least 8 unique sets of marks have been specified (Table 1) differentiating coins within variants A and B. A correlation between the marks of the obverse and reverse have been also observed (Tables IV and V). A hypothesis has been set forth that the marks were meant for marking the dies that a certain quantity of silver was supposed to be struck with, in order to supervise the work of the moneyers. At least 6 significant variations of the outline of the covering of the bishop’s head have been specified within group A (Table II), just one having been classified for group B (Table III). While analyzing the reverses of the coins at least 6 significant differences in the drawing of the covering of the knight’s head were found (Tables VI and VII). Coins of the same obverse struck with different dies of the reverse have been also found to exist alongside the same reverse and different dies of the obverse within variants A and B. Not a single die mutual for variants A and B has been observed. This provides grounds for the supposition that coins of variants A and B were struck either at different mints or in different workshops within the same mint. An open marking system of variants of the analyzed

⁹ O technice menniczej por. S. Suchodolski, *Mennictwo polskie w XI i XII wieku*, Wrocław 1973, s. 17–31 — tu dalsza literatura.

¹⁰ Por. Jürgen Müller, „Einseitige” *Denare der Mark Brandenburg*, [w:] *Beiträge zur Brandenburgisch/Preussischen Numismatik*, 1996, Heft Nr. 3, s. 28–33.

type has been suggested: letters and figures; the system takes into account the observed significant differences of the type of the reverse and obverse.

The appendix contains an attempt to explain the presence of the so called one-sided denarii in the hoard of Głogów, the type of which corresponds to the reverse or obverse of two-sided coins. Such specimens have been observed for the denarius referred to above, however, most „one-sided” denarii are observed for coins of the Stronczyński type 174. Among 200 analyzed coins from the Głogów hoard 30 „one-sided” specimens have been found; however, after a thorough analysis they showed traces of a design on the reverse side. Two-sided specimens corresponding to them have been observed as well, the die impression of which upon either side is „diffuse” and deprived of the characteristic sharpness left by the die. Both surfaces of such coins are smooth with no traces of defects of the die (for example scratches) to be seen. On the basis of observations that have been carried out an assumption has been set forth that „one-sided” coins and „diffuse” two-sided specimens came into being due to the striking of two or three flans at a time. The mechanism by which the coins in question came into being has been presented in Fig. 6.